

LA LLUM DE LES LLUMS

ANTOLOGIA DE LA SAVIESA DEL SEGLE XVIII

Edició i traducció de Martí Domínguez

Angle Editorial

LA LLUM DE LES LLUMS

EL FAR

58

© 2025 Martí Domínguez,
per l'edició i la traducció

© 9 Grup Editorial, per l'edició
Angle Editorial
c. Mallorca, 314, 1r 2a B
08037 Barcelona
T. 93 363 08 23
www.angleeditorial.com
angle@angleeditorial.com

Primera edició: febrer de 2025
ISBN: 978-84-10112-52-0
DL B 1023-2025
Impress a Romanyà Valls, SA

No és permesa la reproducció total o parcial d'aquest llibre, ni la seva incorporació a un sistema informàtic, ni la seva transmissió en cap forma ni per cap mitjà, sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per gravació o altres mètodes, sense el permís previ i per escrit dels titulars del copyright.

LA LLUM DE LES LLUMS

Antologia de la saviesa del segle XVIII

Edició i traducció
de Martí Domínguez

Angle Editorial

Taula

Introducció 9

LA SAVIESA DEL SEGLE XVIII 51

DE L'HOME 53

DE LA DONA 65

DE LA SOCIETAT I LA CONVERSACIÓ 73

DE L'AMOR 85

DE L'AMOR PROPI 99

DE LA FELICITAT 101

DE L'ESPERANÇA 109

DE L'AMISTAT 111

DE LES PASSIONS 115

DE L'ENVEJA 121

DEL VALOR I DE LA MANDRA 123

DE LA MENTIDA 125

DEL MATRIMONI 127

DE LA SOLITUD 131

DE L'ÀNIMA 133

DE LA RIQUESA 135

DE LA VANITAT 143

DE LA PACIÈNCIA 145

DE DÉU 147

DE LA RELIGIÓ 151

DE LA NATURA 163

DE LA CIÈNCIA 175

DE METGES, MALALTIES I REMEIS 179

DELS ANTIIL·LUSTRATS 185

DE LA SUPERSTICIÓ 189

DE LA MORAL, DEL BÉ I DEL MAL	193
DE LA BELLESA	197
DEL GUST	199
DE LA BONDAT I ALTRES VIRTUTS	201
DE LA INGRATITUD	205
DE LA SAVIESA	207
D'ESCRIURE	213
DE PENSAR	225
DE LES LLETRES I LES ARTS	229
DE L'EDUCACIÓ	241
DE LA LLENGUA	245
DE LA MONARQUIA I EL GOVERN	247
DEL MÓN	249
DE LA GUERRA	253
DE LA HISTÒRIA	255
DE LA RAÓ	257
DE LA VERITAT	261
DE LA FILOSOFIA	263
DE LA REVOLUCIÓ	269
DE LES LLEIS	273
DE LA LLIBERTAT	281
DE L'ESCLAVITUD	285
DE LA INQUISICIÓ	289
DELS XIMPLES	291
DE LA VIDA I LA VELLESA	293
DEL FUTUR	297
DE LA MORT	299
DE LES DARRERES PARAULES I EPITAFIS	305

Bibliografia 309

Índex onomàstic 315

Introducció

El segle XVIII és habitualment conegut com el segle de les Llums, o el segle de la Il·lustració. També se l'assimila amb el segle de la raó, quan el deler per aprehendre la realitat va conduir la societat a abandonar els dogmes religiosos i a donar pas al conreu de la ciència. Per això mateix, el segle XVIII és un segle de combat, de canvi social, de transformació de l'individu. Un segle que ho trasbalsarà tot. Voltaire ensenyarà a pensar, i Jean-Jacques Rousseau mostrarà als homes que tots naixen iguals i que tenen uns drets inalienables, escrivint contra la tirania i els excessos feudals. «El més fort mai és prou fort per ser sempre l'amo, si no transforma la seua força en un dret i l'obediència en un deure», adverteix a *El contracte social* (1762). Unes paraules ben premonitòries del que era per venir.

Al seu torn, el baró de Montesquieu maldarà per la separació de poders, i Denis Diderot per portar el coneixement a totes les llars. El segle de la raó també és, de manera substancial, el segle de la divulgació del

saber i de la seua diàspora més generalitzada. Rere aquella tasca hi ha un desig de progrés, de canviar el món, de produir un daltabaix en l'*statu quo* que ho somoga tot. Fins al punt, que Diderot escrivia a la seua amant Louise-Henriette Volland, rebatejada per ell com Sophie, referint-se a l'empresa enciclopèdica: «Aquesta obra produirà segurament amb el temps una revolució en els esperits, i espere que els tirans, els opressors, els fanàtics i els intolerants no guanyaran. Haurem servit a la humanitat». Diderot escriu i treballa esperonat per aquesta passió reformista i transformadora, per aquesta dèria de ser útil als seus semblants. Per tot això, la força de la Il·lustració va ser tan inesperadament potent i tan cognitivament seductora, fins a solsir el règim monàrquic, que pocs anys abans semblava inalterable i regia la vida dels seus súbdits d'una manera quasi feudal.

El segle XVIII és aquest temps de lluita i d'il·lusió, una època amerada d'optimisme. De sobte, l'home creu en ell mateix; creu en la seua potencialitat innata. Fins al punt d'escriure l'abat Raynal que «l'home porta en ell mateix una energia natural que el turmenta (...). La set de coneixements és menys general, però és més imperiosa que la de l'or». Per primera vegada, els éssers humans descobreixen que poden ser plenament lliures, i que poden llaurar el seu destí. Aquesta creença en la naturalesa humana és la que el fa tan fecund i enlluernador als ulls d'avui i de totes

les èpoques. I, per això, aquell temps encara projecta sobre tots nosaltres un fecund sentiment d'esperança. Encara és un fèrtil esperonador de confiança en el progrés i la llibertat.

Els il·lustrats: l'imperi de la ciència i la raó

En aquest sentit, es pot afirmar que el XVIII és un segle guiat pel conreu de la ciència. Bernard Le Bovier de Fontenelle divulgarà el copernicanisme, i Voltaire i la marquesa du Châtelet difondran la gran figura de Newton, com a gran renovador del pensament científic, descartaran el cartesianisme imperant i seran perseguits per les seues idees innovadores i trasbalsadores. Voltaire, amb la seua impertinència característica, escrivia en les *Cartes filosòfiques* que Descartes «va fer filosofia com es fa una bona novel·la: tot semblava versemblant i res no era vertader». Després de Voltaire i la marquesa du Châtelet, França abandonarà el cartesianisme (i totes aquelles idees «novellesques») i acollirà calorosament el newtonianisme.

Per altra banda, Georges-Louis Leclerc, comte de Buffon, introduirà l'espècie humana entre els primats, i advertirà als lectors que si no fos per l'ànima, seria un ésser viu més. Concretament un simi més, sense grans atributs distintius, almenys des d'una mirada zoològica. La *Història natural*, formada per trenta-sis volums, amb gravats preciosos, de gran qualitat ar-

tística i científica, és una obra cabdal per entendre el desenvolupament de les ciències naturals i la reflexió filosòfica sobre l'origen de les espècies. La pregunta de Buffon «L'orangutan és el primer dels simis o l'últim dels homes?» està carregada de tota la intencionalitat, i de segur que el comte en coneixia la resposta, però no gosava anar més lluny. Alhora, Maupertuis, Diderot, Maillet i Bonnet encunyaràn pensaments evolucionistes que seran de gran transcendència durant el segle vinent, i actuaran de precursors, en tants sentits, de la gran figura de Jean-Baptiste Lamarck i dels evolucionistes anglosaxons, com ara Erasmus Darwin.

En canvi, alguns naturalistes, com l'abat Pluche o René-Antoine Réaumur, intentaren un conreu de la ciència lligat a la tradició cristiana, sense defugir la intervenció divina. L'obra de l'abat Pluche, *Espectacle de la naturalesa* (1732-1742), fou un *best-seller* de l'època, on divulgava les meravelles del món natural des d'una interpretació purament cristiana, amb una beneiteria admirada al davant de la prodigiosa obra del Creador. Voltaire considerava l'abat Pluche un xarraire per a ignorants, i la seua obra obstinada i ridícula («quasi ens atreviríem a dir que tenim cames per portar sabates i nas per dur ulleres», escriu a *Questions sobre l'Enciclopèdia*), tot i que potser el seu judici és massa rigorós, ja que l'entusiasme de l'abat va moure a França i al món bona cosa de vocacions científiques, i va influir moralistes cristians com

Le Maître de Claville i Caraccioli, o fins i tot *philosophes* com Bernardin de Saint-Pierre i Jean-Jacques Rousseau. Però, en canvi, la magna obra de Réaumur *Mémoires per servir a la història dels insectes* (1734-1742), en sis grans volums amb belles il·lustracions, és una fita en el coneixement de l'entomologia, malgrat que, de vegades, el naturalista done massa pàbul a les creences religioses. Com ara quan escriu sobre la *Mantis religiosa*: «No va costar gens fer-ne un insecte devot; la seua actitud recorda la nostra quan unim les mans durant la pregària, i l'imaginem pregant a Déu: per això els provençals fins i tot l'anomenen prega-deus». A hores d'ara, resulten divertits aquesta mena de comentaris, així com que també hi introduïra entre els insectes els cocodrils i els llangardaixos, o afirmacions tan rotundes i antropocèntriques com quan assegura que els gripaus són els éssers vius més lletjos de la creació. Si Réaumur pertany a l'*Ancien Régime*, Buffon ja és un home de la Il·lustració. Però durant uns llargs anys tots dos varen conviure, en una tensió constant i, alhora, molt fructífera.

Així doncs, durant el segle XVIII l'home deixa de ser el centre de la creació, així com la terra deixa de ser el centre de l'univers. L'obra de Bernard Le Bovier de Fontenelle, *Col·loquis sobre la pluralitat dels mons* (1686), on es divulga el copernicanisme d'una manera molt instructiva, es va convertir en un *best-seller*, amb desenes d'edicions i traduccions tot al llarg del

segle XVIII. De colp i volta, l'espècie humana es veu desproveïda dels seus atributs divins, i passa a ser un ésser viu més surant en el cosmos incommensurable. Si Blaise Pascal, un segle abans, havia apadrinat un pensament transcendent que nugava ciència i metafísica, i que suscitava tantes reflexions i ansietats, de sobte el segle XVIII s'allibera de tot aquell misticisme anorreador i ho confia tot a la raó i, de vegades, al materialisme més descarnat.

Aquests postulats, junt amb el materialisme lucrecià propugnat pels *philosophes*, divulgaran un origen natural de l'home i de la vida que conduirà cap a posicionaments incrèduls, si no obertament ateus. Autors com La Mettrie, el marquès d'Argens, Helvétius, Morelly, Boulanger, Grimm o La Harpe, contribuiran a crear un fecund brou de cultiu, descregut i escèptic. Julien Offray de La Mettrie advertia que «escriure com a filòsof és ensenyar el materialisme» i conclouïa que «l'ànima no és més que un terme buit del qual no se sap res». En aquest sentit, l'abat Raynal, autor de la monumental *Història de les dues Índies* (1770), ho confirmava: «En compte d'un Déu mort en la creu adorem el sol, que no mor mai». Durant el segle XVIII, es trenquen per primera vegada, i de manera dràstica, tots els llaços amb una explicació fantàstica del món i es malda per donar coherència a una explicació científica, sense cap connexió sobrenatural.

I, sens dubte, el més combatiu i implacable fou Paul Henri Thiry, baró d'Holbach, que amb títols tan provocatius com *El cristianisme desvelat* (1761), *Sistema de la natura* (1770), o *Elements de moral universal, o Catecisme de la Natura* (1790), va produir una resposta airada des dels sectors més religiosos i conservadors. Els seus llibres són plens a vessar d'escepticisme, heretgies i blasfèmies, tot ben amanit amb una precisió freda, impàvida, neutra. D'Holbach és el gran materialista: per a ell tot és matèria i tot es redueix a ella. I, per descomptat, l'espècie humana també ho és. Tot i ser prou desconegut per al gran públic, resulta admirable el seu treball incansable per deslliurar l'ànima humana de la religió i lluitar per transformar l'home en ciutadà. Llibres com *De la crueltat religiosa* (1769) són vertaders atacs de fons a les bases cristianes de la societat. Com ara quan proclama que «els homes es lliuren a la religió com els salvatges a l'aiguardent».

Certament, aquesta visió tan materialista de l'existència incomodava alguns il·lustrats, com Voltaire i Rousseau, que s'autoproclamaven deistes: és a dir, creien en Déu, tot i ser molt crítics amb el cristianisme. Voltaire tenia una visió utilitarista de l'existència divina, com una mena de lenitiu per consolar el poble de les seues misèries. El seu raonament es basa en el fet que la gent ignorant necessita creure en un càstig diví, per tal d'apaivagar els ànims de rebel·lió dels pagesos contra els terratinents, fins al punt d'escriu-

re que «si Déu no existira, caldria inventar-lo». Però les posicions intransigents en matèria religiosa també incomodaven Charles Pinot Duclos, el secretari de l'Acadèmia Francesa i amic dels enciclopedistes, que va arribar a afirmar que aquells autors del partit de la intolerància acabarien per fer-lo anar a missa. D'aquesta manera, seria erroni pensar que tots els il·lustrats eren ateus i materialistes; entre ells hi ha moltes posicions intermèdies i algunes molt més moderades i pragmàtiques.

Siga com siga, sols amb Voltaire es podrien publicar diversos llibres de pensaments, epigrames, sentències i aforismes. La verbotat que segregava l'exiliat de Ferney ha donat lloc a tota mena de relats de viatgers, que recalaven al castell del filòsof i quedaven admirats i enlluernats per la seua conversa brillant, ocurrent i enginyosa. Tots ells ens han deixat un ullal sense fons d'anècdotes i *bons mots* sobre l'exiliat dels Alps. Al mateix temps, la seua correspondència conté també tot tipus de pensaments i digressions, la major part vius i divertits, amb els quals entretenia els seus amics, alguns dels quals feia dècades que no havia vist, com ara el seu «àngel» d'Argental. Amb *Càndid o l'optimisme* (1759), Voltaire va crear un personatge poderós i carismàtic, que representa millor que cap altre els grans debats d'aquells dies: Càndid, amb el contrapunt de Pangloss, és tot un patrimoni de la cultura literària. I, evidentment, els seus contes,

les *Cartes filosòfiques* (1733), el *Diccionari filosòfic* (1764), el *Tractat sobre la tolerància* (1763), *El filòsof ignorant* (1766) o *Premi de la justícia i de la humanitat* (1777), són una mina de reflexions i punts de vista aguts i ocurrents, necessaris i, en molts sentits, una guia moral del lliurepensament. El fons ingènit, insubornable i exacerbant de Voltaire fa d'ell l'autor més influent, divertit i enlluernador del segle XVIII.

En un altre nivell es troba l'obra de Jean-Jacques Rousseau, potser més continguda i discreta, però també constituïda per idees molt poderoses i suggeridores, i amb una robustesa en l'estil excepcional. Tant l'*Emili, o de l'educació* (1762), com *El contracte social* (1762) o *Les confessions* (1782), contenen frases admirables, potents en la seua individualitat. L'*Emili* és un dels seus llibres més influents del segle de les Llums, que va produir en certs sectors socials un daltabaix en l'educació dels fills. Rousseau ens hi presenta un xiquet anomenat Emili, el qual, perquè es compromet amb el contracte social, ha de rebre una educació ideal, que s'aborda punt per punt tot al llarg de l'obra. Així, seguim l'evolució del nen, amb distints moments que permeten al filòsof mostrar noves qüestions educatives, tot plegat ben farcit dels pensaments habituals rousseauians, entre ells les seues idees sobre com la societat corromp l'home. Amb un últim capítol dedicat a l'educació d'una jove, de nom Sofia, destinada a ser la feliç i obedient dona d'Emili.

Per altra banda, *Les confessions* és una obra colpidora per la sinceritat i radicalitat amb què està escrita aquella exposició de la seua vida (fins i tot, amb un punt d'exhibicionisme), i per aquesta declaració d'intencions inicial, que constitueix un *tour de force* sensacional: «Vull mostrar als meus semblants un home en tota la veritat de la natura; i aquest home seré jo. Només jo. Sent el meu cor i conec els homes». *Les confessions* és un text agressiu, una manera de passar comptes amb el món, una revelació de secrets propis i aliens, un *pereat mundus* en tota regla. Amb una conclusió final desoladora: «Com més he vist el món, menys m'he pogut acostumar al seu to».

Si Rousseau és un estilista, el seu amic Diderot és, en canvi, un experimentador literari molt agosarat. Obres com *Pensaments sobre la interpretació de la naturalesa* (1753), *El somni de d'Alembert* (publicat pòstumament en 1830), el *Suplement al viatge de Bougainville* (també publicat pòstumament en 1796), o *Jacques el Fatalista* (narració escrita entre 1765 i 1780), són plenes d'idees noves i brillants. Possiblement, és el *philosophe* més lúcid, amb una mirada molt avançada al seu temps, i amb un estil literari molt particular i experimental. Així doncs, Voltaire, Rousseau i Diderot, conformen el gran trident il·lustrat, cadascun d'ells amb les seues peculiaritats: Voltaire, líric i batallador; Rousseau, reflexiu i melancòlic; Diderot, agosarat i modern.

LA SAVIESA
DEL SEGLE XVIII

DE L'HOME

L'home està constituït per una ànima viva i motriu unida a una màquina hidràulica. — François Boissier de Sauvages de Lacroix, *Nosologia metòdica* (1771)

L'home interior és doble, està compost de dos principis diferents per la seua naturalesa, i contraris per la seua acció. L'ànima, aquell principi espiritual, aquell principi de tot coneixement, està sempre en oposició amb aquell altre principi animal i purament material: el primer és una llum pura que acompanya la calma i la serenitat, una font saludable de la qual emana la ciència, la raó, la saviesa; l'altra és una falsa lluentor que no brilla més que en la tempesta i en l'obscuritat, un torrent impetuós que empenta i porta al seu pas les passions i els errors. — Georges-Louis Leclerc, comte de Buffon, *Història natural* (1749-1789)

En les grans coses, els homes es mostren com els convé mostrar-se; en les més menudes, es mostren

tal com són. — Nicolas Chamfort, *Màximes i pensaments, caràcters i anècdotes* (1795)

De tots els objectes que ens afecten per la seua presència, el nostre propi cos és el que més ens crida l'atenció, perquè ens pertany més íntimament: però tan bon punt sentim l'existència del nostre cos, ens adonem de l'atenció que ens exigeix per evitar els perills que l'envolten. — Jean le Rond d'Alembert, *Discurs preliminar de l'Enciclopèdia* (1751)

L'home potser no és més que el monstre de la dona, o la dona el monstre de l'home. — Denis Diderot, *El somni de d'Alembert* (1769/1830)

Ensensem que dirigim el nostre destí; però sempre és aquest qui ens porta. — Denis Diderot, *Jacques el Fatalista* (1796)

Els homes estan fets com els ocells, que es deixen sempre atrapar per les mateixes xarxes, en les quals ja han capturat cent mil ocells de la seua espècie. Ningú no entra des de zero en la vida, i els errors dels pares són els dels fills. — Bernard Le Bovier de Fontenelle, *L'esperit de Fontenelle* (1746)

Sembla que la natura ens ensenya de tard en tard alguns exemples de grans homes, per persuadir-nos de

què podria fer si volguera; però tot seguit fa la resta amb un excés de negligència. — Bernard Le Bovier de Fontenelle, *L'esperit de Fontenelle* (1746)

La major part de les espècies d'animals, com les abelles, les aranyes, els castors, tenen un art particular i únic, que no té entre ells un primer inventor. Els homes tenen una infinitat d'arts diferents, que no han nascut amb ells, la glòria de les quals els pertany. — Bernard Le Bovier de Fontenelle, *L'esperit de Fontenelle* (1746)

Els homes són tan estúpids que una violència reiterada els acaba semblant un dret. — Claude-Adrien Helvétius, *Pensaments i reflexions* (1795)

L'home és un ésser purament físic; l'home moral no és més que aquest ésser físic considerat des d'un cert punt de vista. — Paul Henri Thiry d'Holbach, *Sistema de la natura* (1770)

Res no convé menys a un jove que una certa modèstia que li pugui fer creure que no és capaç de grans coses. Aquesta modèstia és una languidesa de l'ànima, que li impedeix d'esforçar-se, i de conduir-se ràpidament cap a la glòria. — Mme. de Lambert, *Consells d'una mare al seu fill* (1726)

Sabeu massa bé que per les lleis de l'honor cal combatre amb les mateixes armes: per tant, no deveu mai fer a una dona un deshonor del seu amor, perquè ella mai no podria fer un deshonor del vostre. — Mme. de Lambert, *Consells d'una mare al seu fill* (1726)

Potser hi ha més homes que han perdut oportunitats, que homes que no n'hagen tingut, d'oportunitats. — Laurent Angliviel de La Beaumelle, *Els meus pensaments o el que dirà la gent* (1751)

L'home és una màquina i [...] no hi ha en tota la natura més que una substància diversament modificada. — Julien Offray de La Mettrie, *L'home-màquina* (1747)

Qui sap si la raó de l'existència de l'home no estarà en la seua mateixa existència? — Julien Offray de La Mettrie, *L'home-màquina* (1747)

[L'home] potser ha estat llançat a l'atzar sobre algun punt de la superfície terrestre. — Julien Offray de La Mettrie, *L'home-màquina* (1747)

Sabeu per què encara em preocupe pels homes? Perquè crec seriosament que són màquines. — Julien Offray de La Mettrie, *El sistema d'Epicur* (1750)

L'home salvatge i en l'anarquia és un ésser més malvat que els llops i els tigres dels boscos. — Jean-François de La Pérouse i Louis Marie de Milet de Mureau, *Voyage de La Pérouse* (1797)

No és cruel que es conega quasi tot, excepte allò que cal saber; la història de les plantes, dels animals, dels astres i del món, i res de la de l'home? — Charles-Joseph de Ligne, *Les cartes, màximes i pensaments* (1809)

Per distingir l'home d'altres animals, en lloc de dir que és l'únic ésser raonable, m'agradaria que es diguera: és l'animal sense cessar enganyador i enganyat. — Charles-Joseph de Ligne, *Les cartes, màximes i pensaments* (1809)

Déu meu, quin talent tenen els homes per no valdre res! — Pierre de Marivaux, *La vida de Marianne* (1731-1745)

La caça ha de ser considerada com un entreteniment innoble i bàsic. Els animals només s'han de matar per necessitat, i de tots els treballs és sens dubte el més trist. Sempre rellegesc amb un nou nivell d'atenció el que Montaigne, Rousseau i altres filòsofs van escriure contra la caça. M'estime aquells bons indis que respecten la mateixa sang dels animals. La naturalesa dels homes es representa en el tipus de plaers que trien. I quin plaer més terrible fer caure de l'aire una perdiu sagnant, massacrar llebres sota els teus

peus, seguir vint gossos udolant, veure un pobre animal esquinçat! És feble, és innocent, és la tímidesa mateixa; lliure habitant dels boscos, sucumbeix a les mossegades cruels dels seus enemics: apareix l'home i li perfora el cor amb un dard; el bàrbar somriu quan veu les seues precioses costelles, vermelles de sang, i les llàgrimes inútils que li flueixen als ulls. Aquest passatemps té la seua font en una ànima naturalment dura, i el caràcter dels caçadors no és altra cosa que la indiferència disposada a transformar-se en crueltat. — Louis-Sébastien Mercier, *2440, un somni com no n'hi ha hagut mai* (1786)

El desig de superioritat és la passió més activa del cor humà. — Honoré Gabriel Riqueti, comte de Mirabeau, *Assaig sobre el despotisme* (1774)

Quina delicadesa, quin art en la forma i la proporció de tots els membres del cos humà! Quina bellesa! Quina dignitat! Quina vida! Quina força! Tot mostra l'enginy i el sentiment. El més menut d'aquests trets mostra la mà de qui l'ha creat. — Blaise Monestier, *La vertadera filosofia* (1774)

L'home està aferrat a la natura; la modifica constantment, i constantment és modificat. — Guillaume-Thomas Raynal, *Història de les dues Índies* (1770)

L'home (...) no deu precisament a l'avantatge de la seua organització la seua superioritat sobre totes les altres espècies? No és en absolut perquè eleva els ulls al cel, com tots els ocells, que és el rei dels animals; és perquè està armat d'una mà àgil, flexible, industriosa, terrible i auxiliadora. La mà és el ceptre. — Guillaume-Thomas Raynal, *L'esperit i l'enginy de M. l'abbé Reynal* (1782)

Hi ha hagut i hi haurà sempre homes emprenedors. L'home porta en ell mateix una energia natural que el turmenta, i que fa que el gust, el caprici i l'avorriment s'encaminen cap a les temptatives més singulars; és curiós, desitja intruir-se, veure. La set de coneixements és menys general, però és més imperiosa que la de l'or. — Guillaume-Thomas Raynal, *L'esperit i l'enginy de M. l'abbé Reynal* (1782)

Com més enginyoses són les nostres eines, més grollers i inútils es fan els nostres òrgans: a força d'acumular màquines al nostre voltant, no ens trobarem nosaltres mateixos. — Jean-Jacques Rousseau, *Emili, o de l'educació* (1762)

Els homes no estan fets per ser amuntonats en formiguers, sinó dispersats per la terra que han de cultivar. Com més s'ajunten, més es corrompen. — Jean-Jacques Rousseau, *Emili, o de l'educació* (1762)

Vull mostrar als meus semblants un home en tota la veritat de la natura; i aquest home seré jo. Només jo. Sent el meu cor i conec els homes. — Jean-Jacques Rousseau, *Les confessions* (1765-1770)

La natura no ha creat els homes més que per gaudir de tot sobre la terra, és la seua llei més volguda, i serà sempre la del meu cor. — Donatien Alphonse François de Sade, *Història de Juliette o les prosperitats del vici* (1797)

L'home està fet per a la mediocritat. — Marie-Geneviève-Charlotte Thiroux d'Arconville, *Pensaments i reflexions morals sobre diversos temes* (1760)

Per convèncer els homes, sovint has de començar per seduir-los. — Marie-Geneviève-Charlotte Thiroux d'Arconville, *Pensaments i reflexions morals sobre diferents temes* (1760)

La majoria dels homes volen ser admirats més que ser estimats. L'admiració satisfà l'autoestima, i tots els homes en tenen. L'amistat és una qüestió de sentiment, i hi ha molta gent que no en té gens. — Marie-Geneviève-Charlotte Thiroux d'Arconville, *Pensaments i reflexions morals sobre diferents temes* (1760)

Estic persuadida que si els homes parlaren de bona fe reconeixerien que no han sentit mai una tendra

amistat per una dona que no haja anat acompanyada d'aquella emoció dolça que sols desperten els sentits. — Marie-Geneviève-Charlotte Thiroux d'Arconville, *De l'amistat* (1761)

L'home naix per actuar; arrossegar-se en la mandra és estar ja mort. — Antoine Léonard Thomas, *Els deures de la societat civil* (1762)

Desperta, mortal, fes-te útil al món: ix de la indifferència on llangueixen els teus dies. El temps s'acaba, afanya't; demà la nit profunda se t'empassarà per sempre. — Antoine Léonard Thomas, *Els deures de la societat civil* (1762)

Cal esperar tot i témer tot del temps i dels homes. — Luc de Clapiers, marquès de Vauvenargues, *Reflexions i màximes* (1746)

La majoria dels homes envelleixen amb un petit conjunt d'idees, a les quals no han tret tot el seu profit. Potser hi ha menys esperits falsos que estèrils. — Luc de Clapiers, marquès de Vauvenargues, *Reflexions i màximes* (1746)

De vegades és més difícil governar un sol home que un gran poble. — Luc de Clapiers, marquès de Vauvenargues, *Reflexions i màximes* (1746)

Resignem-nos al nostre destí que es burla de nosaltres i ens arrossega. Visquem tant com puguem i com es puga. No serem mai tan feliços com els idiotes, però intentem-ho a la nostra manera. Intentem-ho... quina expressió! Res depèn de nosaltres; som rel·lotges, com a màquines. — Voltaire, *Carta a Mme. du Deffand* (2 de juliol de 1754)

Soc un animal feble. No tinc força, ni coneixements, ni instint en nàixer. No puc ni arrossegar-me al pit de la meua mare, com fan tots els quadrúpedes. Només adquiresc algunes idees a mesura que adquiresc una mica de força, quan els meus òrgans es comencen a desenvolupar. Aquesta força augmenta en mi fins al moment que ja no pot augmentar, i disminueix cada dia. Aquest poder de concebre idees augmenta de la mateixa manera fins al seu final, i després s'esvaeix imperceptiblement a poc a poc. — Voltaire, *El filòsof ignorant* (1766)

L'home ha nascut per a l'acció, com el foc tendeix a créixer i la pedra a caure. No estar ocupat i no existir és el mateix per a l'home. Tota la diferència consisteix en les ocupacions suaus o tumultuoses, peril·looses o útils. — Voltaire, *Cartes filosòfiques* (1734)

Hi ha molt pocs homes realment originals; quasi tots estan governats, pensats i sentits per la influència

del costum i l'educació. — Voltaire, *Cartes philosophiques* (1734)

La majoria dels homes són com els imants: tenen una cara que atrau i una altra que repel. — Voltaire, *Carnets* (1952)

Soc cos i pense; no en sé més. — Voltaire, *Cartes philosophiques* (1734)

L'home hauria de felicitar-se per ser frívol; si no ho fos, es corsecaria de dolor pensant que ha nascut un dia entre dues eternitats, i per sofrir almenys onze hores de cada dotze. — Voltaire, *Le sottisier* (1883)

DE LA DONA

[...] les dones estan excloses, pel seu estat, de tota mena de glòria, i quan, per atzar, es troba alguna que ha nascut amb una ànima prou elevada, sols li queda l'estudi per consolar-se de totes les exclusions i de totes les dependències a les quals es troba condemnada per la seua condició. — Émilie du Châtelet, *Discurs sobre la felicitat* (1779)

[...] els drets dels homes resulten únicament del fet que són éssers sensibles, capaços d'adquirir idees morals i de raonar sobre aquestes idees; per tant, les dones com que tenen aquestes mateixes qualitats tenen necessàriament els mateixos drets. O cap individu de l'espècie humana té drets reals, o tots en tenen els mateixos; i qui vota en contra dels drets d'un altre, siga quina siga la seua religió, el seu color o el seu sexe, ha abjurat, per tant, dels propis drets. — Nicolas de Condorcet, *Cinc memòries sobre la instrucció pública* (1791)

Finalment, les dones tenen els mateixos drets que els homes; tenen, doncs, dret a obtenir les mateixes facilitats per adquirir els coneixements que només els poden donar els mitjans per exercir realment aquests drets amb la mateixa independència i en igual mesura. — Nicolas de Condorcet, *Cinc memòries sobre la instrucció pública* (1791)

El que es creu que és l'última fantasia d'una dona és molt sovint el seu primer amor. — Claude-Prosper Jolyot de Crébillon, *Els equívocs del cor i de la ment* (1736)

Hi ha un vincle secret entre les dones: es donen suport mútuament com els sacerdots d'una mateixa religió; s'odien però es protegeixen. — Mme. de Lambert, *Reflexions sobre les dones o Metafísica de l'amor* (1727)

Quan una dona colpeja en el cor d'una altra, rarament no descobreix el punt dèbil, i la ferida és incurable. — Pierre Choderlos de Laclos, *Les amistats perilloses* (1782)

Les dones que s'han distingit per la seua capacitat en les ciències, i fins i tot del govern dels estats, han provat que el seu talent no és inferior als dels homes quan està cultivat. — Charles-Antonin Le Pileur d'Apligny, *Assaigs històrics sobre la moral dels antics i dels moderns* (1772)

Per molt virtuosa que siga una dona, és sobre la seua virtut que un elogi li provoca menys plaer. — Charles-Joseph de Ligne, *Obres* (1860)

Home, eres capaç de ser just? Una dona et fa aquesta pregunta. No li negaràs almenys aquest dret. Digues-me, qui t'ha donat el sobirà domini d'oprimir el meu sexe? La teua força? Els teus talents? Observa el creador en la seua saviesa, recorre la natura en tota la seua grandesa, a la qual sembla que et vols acostar, i dona'm, si goses fer-ho, un exemple semblant d'aquest domini tirànic. — Olympe de Gouges, *Declaració dels drets de la dona i de la ciutadana* (1791)

Dona, desperta't! El toc de campana de la raó se sent a tot l'univers, reconeixent els teus drets. — Olympe de Gouges, *Declaració dels drets de la dona i de la ciutadana* (1791)

La dona naix lliure i es manté igual en drets a l'home. Les distincions socials només es poden basar en la utilitat comuna. — Olympe de Gouges, *Declaració dels drets de la dona i de la ciutadana* (1791)

La llei ha de ser l'expressió de la voluntat general: totes les ciutadanes i ciutadans han de contribuir personalment o a través dels seus representants a la seua formació; ha de ser igual per a tots; totes les ciutadanes i ciutadans, essent iguals als seus ulls, han de

ser igualment admissibles a totes les dignitats, llocs i ocupacions públiques, segons les seues capacitats, i sense altres distincions que les de les seues virtuts i els seus talents. — Olympe de Gouges, *Declaració dels drets de la dona i de la ciutadana* (1791)

La lliure comunicació de pensaments i opinions és un dels drets més preuats de les dones, ja que aquesta llibertat assegura la legitimitat dels pares envers els seus fills. Per tant, qualsevol ciutadana pot dir lliurement: soc la mare d'un nen que us pertany, sense que un prejudici bàrbar l'obligue a amagar la veritat. — Olympe de Gouges, *Declaració dels drets de la dona i de la ciutadana* (1791)

Si la dona té el dret de pujar al patíbul, també ha de tenir el dret de pujar a la tribuna. — Olympe de Gouges, *Declaració dels drets de la dona i de la ciutadana* (1791)

L'objectiu de tota associació política és la preservació dels drets naturals i imprescriptibles de la dona i de l'home. Aquests drets són: llibertat, prosperitat, seguretat i, sobretot, resistència a l'opressió. — Olympe de Gouges, *Declaració dels drets de la dona i de la ciutadana* (1791)

Mai no hauria fet res si haguera entrat amb detall en totes les nocions absurdes on el costum hi ha immers els homes. Tot i que no hi haja major absurditat que

l'extrema diferència que han posat entre el seu sexe i el nostre, cal convenir que no hi ha error popular més antic i més universalment acreditat. — Madeleine de Puisieux, *La dona no és inferior a l'home* (1750)

Fins ara només s'ha tractat superficialment la diferència entre els dos sexes. No obstant això, els homes impulsats pels costums, els prejudicis i els interessos han tingut prou aplom per a decidir a favor seu, perquè el poder els afavoria per exercir la violència en lloc de la justícia. I els homes del nostre temps s'han pres aquesta mateixa llibertat sense cap examen i basant-se en les opinions dels altres: per jutjar imparcialment si el seu sexe ha rebut de la natura alguna preeminència real sobre el nostre, s'haurien d'haver despullat completament de la parcialitat i interessos propis i no confiar en els rumors en lloc de la raó, sobretot quan qui opina és al mateix temps part interessada. En definitiva, si els homes foren filòsofs, i ens prenguérem aquesta paraula amb tot el rigor, s'adonarien de seguida que la natura ha posat una igualtat perfecta entre els dos sexes. — Madeleine de Puisieux, *La dona no és inferior a l'home* (1750)

Comptat i debatut, mostrem-los, amb el poc que fem sense l'auxili de l'educació, què seríem capaces de fer si ens tractaren amb justícia: forcem-los a avergonyir-se

d'ells mateixos per totes les injustícies que han comès envers nosaltres, i fem-los convenir que la més humil dona mereix un tractament millor per la seua part que el que tenen amb la més digna. — Madeleine de Puisieux, *La dona no és inferior a l'home* (1750)

És possible que la nostra felicitat depenga d'una flor tan fàcil de pansir com és la bellesa! (...) L'experiència ens ensenya que els homes sols se sacrifiquen per la bellesa i la joventut, i nosaltres volem sacrificis. — Madeleine de Puisieux, *Els caràcters* (1750)

La dona dubta més que l'home, però quan es decideix pren una determinació molt més forta: no s'enrojola més, quan ha deixat d'enrogir. — Guillaume-Thomas Raynal, *Història de les dues Índies* (1770)

La dona està feta especialment per agradar l'home; si l'home ha d'agradar-li al seu torn, aquesta és una necessitat menys directa. — Jean-Jacques Rousseau, *Emili, o de l'educació* (1762)

La dona està feta per entregar-se a l'home i per suportar inclús la seua injustícia. — Jean-Jacques Rousseau, *Emili, o de l'educació* (1762)

La naturalesa ens ha dotat d'òrgans diferents dels dels homes, però en fer-nos necessaris els uns als altres

no ha buscat que la unió constituïra una esclavitud.
— Voltaire, *Dones, sigueu submises als vostres marits* (1768)

Ma mare m'ha vist sempre com un ésser pensant del qual calia cultivar l'ànima, i no com una nina que s'ajusta, que es mostra, i que es tanca poc després.
— Voltaire, *L'educació de les joves* (1765)